

VOIT KRISZTINA

A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. I.

„Hazánk nagysága, jövője, fénye, dicsősége lényeges részben attól függ, mennyire leszünk képesek az ország minden részében belterjes kulturális élettel bíró nagy magyar gócpontokat teremteni. . . . Ahol erre a nagy célra nem elég a társadalmi erő, ott az államnak és első szerveinek: a törvényhozásnak és a kormánynak kell megadni a feltételeket, megteremteni az intézményes biztosítékokat. Ez olyannyira a nemzet érdekébe vágó feladat, mely elől semmiféle akadályok kiszínezésével kitérni nem szabad.” . . .
„Ez a közéleti nemzeti eredmények elérésének is igazi legyőzhetetlen fegyvere.”¹

I.

E gondolatokat Wlassics Gyula fogalmazta meg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének 1904-ben Temesvárott tartott közgyűlésén. Az elnöki megnyitó beszéd egy több évtizedre visszanyúló, sikerekben gazdag kultúraszervező folyamat elveit és politikai indítékait szögezte le. A felismerés nem Wlassics érdeme, mintegy húsz esztendővel korábban fogalmazták meg azok a tannivágyó férfiak, akik az újkori magyar államiség és közigazgatás rendszerében a kulturális intézmények helyét, szerepét kijelölték. Tételük maradandónak bizonyult: a mintegy újabb húsz esztendővel későbbi utódok kultúrpolitikai programjának alapjait is e gondolatok táplálták.

Jelen tanulmány célja megkísérelni felvázolni a magyar kultúrpolitika és művelődéstörténet egy szeletének, a közgyűjtemények, a tudományos és közműveltséget terjesztő, művelő intézmények sajátos fejlődésének utolsó közel száz esztendejét. Arra keresi a választ, hogy a közgyűjtemények jelenkori rendszerének kialakulásában milyen szerepet játszott a mindenkori állami irányítás, milyen hatással és módszerekkel érte el — vagy sem — a kívánt eredményeit, valamint milyen kapcsolatok alakultak ki az ún. társadalmi erőkkel, mozgalmakkal, ezeket mennyiben használta fel, építette bele saját célkitűzéseibe, illetve hogyan került ezekkel konfrontációba. Végezetül a mindenkori tudománypolitikai elvárások hogyan valósultak meg a különféle közművelődési, közhasznú társulások és gyűjtemények alakításában, illetve hogyan válhattak ennek eszközévé. Milyen sajátos elvek, módszerek jelentek meg az egyes történelmi periódusokban az 1880-as évektől egészen 1945-ig? Kik voltak egyes korszak meghatározó egyéniségei, kik az irányítók és kik a végrehajtók? Mun-

¹ Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetségének közgyűlésein. Bp. Stephaneum ny., 1912. 6.

kájuk mit jelent, hogyan mérhető, ítéhető meg a magyar művelődés történetének alakulásában?

Az 1867-es kiegyezést követő általános fellendülés hatása a hazai közművelődés területén az 1880-as évek elején kezd határozottabban jelentkezni. Nemcsak az iskolaügyben — hála Eötvös és Trefort reformjainak —, hanem egy szélesebb társadalmi mozgalomban is. Az ország egész területén az 1870-es évektől sorra alakultak a különféle közművelődési egyesületek. Némelyek már korábban, mint pl. a Természettudományi Társulat (1858), de kiteljesedésük az 1880-as évtizedre esik. Éltetőik és fenntartóik elsősorban a városok új, törekvő polgársága, ill. a vármegegyék törvényhatóságai. Olyan sokirányú mozgalomról beszélhetünk, amely számos kisebb-nagyobb patakocskából táplálkozott, amely azután az évtized folyamán határozottabb mederbe terelődött és keresni kezdte a maga intézményes szervezeti kereteinek lehetséges formáit, a szerteágazó elképzelések, akaratok, jószándékok racionális egyesítését és ezzel párhuzamosan az állami közigazgatási formákhoz simuló állami fennhatóság megteremtését.

Melyek voltak ennek a folyamatnak a legfontosabb bázisai? Mindenekelőtt a Történelmi Társulat, a Statisztikai Hivatal köré tömörült székesfővárosi személyiségek, valamint a Széll Kálmán nevével fémjelzett egyleti mozgalmak.

A Történelmi Társulat az 1860-as évek végén hirdette meg azt a mozgalmat, amelynek célja a magyar történelmi múlt emlékanyagának felgyűjtése volt. Ez kiterjedt a nyelvemlékekre csakúgy, mint a tárgyi, építészeti emlékanyagra. A különféle ún. „szekerező utak”, egy-egy tájegységre kiterjedő, közösen szervezett tudományos kirándulások mind-mind ezt a célt szolgálták.

A Tudományos Akadémia különböző bizottságai, az Archeológiai Bizottság, de főként a Történelmi Bizottság sorra küldi tagjait a különböző nevezetes külföldi gyűjteményekben fellelhető magyar vonatkozású dokumentumok felkutatására. A különböző „könyvtári buvárlatok” jeles eredményei, az „adalékok”, adatok és leírások hatalmas folyamainak befogadására egymás után születtek meg a máig elevenen élő akadémiai orgánumok, a *Századoktól* (1868) a *Magyar Könyvszemléig* (1876), vagy a viszonylag későbbi alapítású *Irodalomtörténeti Közleményekig* (1891).

De ennek a gyűjtőmunkának még a hazai ekkori nagy építkezések is kedveztek, kivált a vasútépítések. A szervezett és átgondolt újabb és újabb ásatások, vagy a véletlen szülte lehetőségek egyre dagadó, duzzadó, mennyisége már áttörte az *Archeológiai Közlemények* (1859–1862) egykori szűk kereteit, megteremtve az *Archeológiai Értesítőt* (1869). Mindez a nagyszámú leletanyag azonban egyre sürgetőbbé tette az őket befogadó intézmények létrehozását és vele együtt ezeknek a széles nagyközönség elé tárását. Hiszen Miske Kálmán velimi, Téglás Gábor az alföldi sánctvonalakat feltáró, vagy erdélyi, tordai ásatásai, Déry Debrecen környéki munkálkodásai megmozgatták a környező városok, települések polgárainak képzeletét. A magyar nemzeti dicső múlt romantikájának visszfényénél mind többen és többen kezdték lázasan faggatni, túrni a föld mélyét, lelkes tanáreberek, úri dilettánsok.

Múzeumi, régészeti és történelmi egyletek, társulatok szerveződtek szerte az országban a Dunántúltól a Felvidéki városokon át Erdélyig. Egy részük a törvényha-

tóságok támogatását is élvezi, ezek nevükben is a vármegye hírét öregbítik. (Pl. Hunyadmegyei régészeti és történelmi társulat, Vasvármegyei Múzeum egyesület, stb.)

Az 1880-as évek elejének magyarosítási és nacionalista mozgalmai hozták létre a kor ismert nagy közművelődési egyleteit, nevezetesen a Dunántúli Közművelődési Egyesületet (DKE), A Felvidéki Közművelődési Egyesületet (FEMKE) és az Erdélyi (Erdélyrészi) Magyar Közművelődési Egyesületet (EMKE). Ezek javarészt a magyar nyelvű iskoláztatás mértékének növelését — beleértve a kiseddóvókat is — és a magyar kultúrát terjesztő alapítások minél nagyobb számát hivatottak elérni. Mindezek mellett az ún. népkönyvtárak telepítését is e cél szolgálatába állítva szorgalmazták. Számunkra közülük legjelentősebb a Széll Kálmán vezette DKE volt, mivel ez bizonyult egy olyan „gyülekező helynek”, ahová a máshonnan indult törekvések is bekapcsolódhattak és amelyből a későbbiekben a legjelentősebb közművelődési irányító testületek kialakultak.

E mozgalmakkal párhuzamosan jelentkezett az a természetes igény is, hogy a megismert tárgyi emlékanyagot a szélesebb nagyközönség elé tárják, hogy az kikerüljön a szűk szakmai publikációk keretei közül. Ezeknek a törekvéseknek első nagyszabású megnyilvánulása az 1882-ben Budapesten megrendezett *Országos könyvkiállítás* volt. Azonban ez a vállalkozás sem volt előzmények nélküli.

Néhány nagy német gyűjtemény példáját követve 1877-ben Fraknoi Vilmos, aki ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum őre volt, egy kisebb kiállítás keretében a Magyar Nemzeti Múzeum becses ritkaságait mutatta be.

A következő jelentős állomás az 1878 júniusában rendezett *Nyomdászati munkakiállítás*, amelyen részt vett a hazai nyomdák legnagyobb része — még a horvátországiak is —, beleértve a rokoniparokat.

Részben e példából is táplálkozott Ráth György terve, aki ekkor az Iparművészeti Múzeum igazgatója volt. Olyan országos kiállítást kívánt létrehozni, amely „a hazai könyvnyomdászat és könyvkötészet fejlődését ez iparágak termékeiben, a legrégibb időtől a legújabb korig feltüntetni, s ipartörténeti szempontból előkészíteni a hazai könyvnyomdászat és könyvkötészet történetének megírását”² hivatott.

Az eszmét a kultuszminiszter, Trefort Ágoston is melegen támogatta, és így mintegy fél esztendő leforgása alatt az eredeti terveket messze túlszárnyaló vállalkozás a széles nagyközönség elé került. Ugyanekkor megjelent Szilágyi Sándor összeállításában a kiállítás részletes *Kalauza*, a bemutatott tárgyak szakmai leírásával. Sikerére jellemző, hogy hamarosan egy új kiadást is megért, hiszen forrásértékű bibliográfiai munkaként is megállta a helyét.³

A kiállításon a magyar nyomdászat történeti bemutatásán kívül a magyar kéziratosság kora is a tárlókba került, kódexek, középkori festett kéziratok, köztük 68 corvina, részben külföldi kölcsönzésből. A nagy hazai gyűjtemények mellett külföldi könyvtárak is szerepeltek tehát magyar vonatkozású anyagaikkal. Emellett számos magángyűjtemény legszebb darabjai is — sok esetben először — a nyilvánosság elé kerültek. Az egykori krónikás így joggal állapíthatta meg: „a kiállítás sikerében oroszlánrésze volt azon fővárosi és vidéki könyvtárnokoknak és könyvkereskedők-

² CSONTOSI János: *A budapesti országos könyvkiállítás*. = MKSz 1882. 151.

³ Részletes elemzését CSONTOSI végezte el: *i. m.* 153–156.

nek, kik a kiállítás eszméjét lelkesedéssel felkarolták s azt odaadó közreműködésökkel diadalra segítették.”⁴

A Magyar Tudományos Akadémia palotájában — az ekkori Országos Képtár termeiben — megrendezett kiállítás megnyitása is óriási társadalmi esemény volt.

„... Öt miniszter, egy bibornok érsek, és négy püspök, a főrendi- és a képviselő ház elnökei és számos tagjai, a minisztériumok képviselői, a felső bíróságok, az Akadémia, az Egyetem, Műegyetem, Nemzeti Múzeum és más tudományos intézetek küldöttei, a főváros törvényhatóság fejei, a külföldi hatalmak consulljai, a kiállítók legnagyobb része, a fővárosi nyomdászok, könyvtárosok és könyvkötők megbízottjai, a hírlapirodalom képviselői, a fővárosban tartózkodó arisztokráciának számos férfi és nő tagja és más előkelő férfi és hölgy közönség, kik az ünnepély fényét és méltóságát jelentékenyen emelték.”⁵

Csontos János a *Magyar Könyvszemle* ekkori szerkesztője és a kiállítás egyik rendezője a „manifesztáció” értékeit és jelentőségét a következőkben látta:

„A könyvkiállítás volt az újabb hazai bibliográphiai mozgalmaknak legimpozánsabb manifesztációja. ... fokozta vállalkozási képességünket s megjelölte a közönségnek azon magasabb célokat, melyek felé a hazai bibliográfia s könyvtáraink töreksenek.”⁶

Máshol: „Ezen eredmény legjobban illusztrálja a haladást, melyet könyvtáraink az alkotmányos aera óta országszerte tettek.”⁷ Később maga Ferenc József is hosszú látogatást tett, végig kalauzoltatva az egyes részekben. Néhány spontán megjegyzését a kortársak büszkén hallhatták, kivált a dicséreteket, „... nem hittem volna, hogy ennyit képesek legyenek összehozni. . . ”⁸ A látogatás végén búcsúzóul a kiállítást dicséroró szavak mellé hozzátette: „... igen meglepett”.⁹

A királyi gesztus és visszhangja nemzeti önértékünk régi — és öröknek látszó — sebeire adott gyógyír volt, amelyet a kor embere büszkén hangoztatott. De mindez világosan jelzi számunkra, milyen erős nemzeti, hazafiúi buzgalom vezette e néhány évtized tennivágyó emberét. Nemzeti értékeink számbavétele és felmutatása a legfontosabb cél, megmutatni, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. — S ez a hit adhatja meg a további fejlődés motorját, de az elkötelezettséget is, hogy folytonosan Nyugat-Európa felé figyelve, Magyarországot a közép-európai térség vezető szellemi hatalmává növezzék.

Ezek a gondolatok vezérlik a főváros statisztikai hivatalának élén Keleti Károlyt és leghívebb munkatársait; közülük kivált György Aladár az, aki a magyar kulturális értékek számbavételét fontosnak tartja.

„Alig szükséges bizonyítani — vallja —, hogy egy nemzetnek összes társadalmi viszonyait tekintve, már magában a könyvtárak, a könyvek száma, hasonlóan a gyárak, és gépek számához az ipar terén, bizonyos tekintetben fokmérő gyanánt szolgálhat, mely fokmérő annál világosabb s annál tanulságosabb lesz, minél inkább képes a könyvtár-statisztika a könyvtárak kezelésére s használására, továbbá a könyvtárakban lévő szellemi kincsekre vonatkozó részleteket kiütnetni, s így alkalmat nyújtani a művelődéstörténelem s irodalom kutatóinak, hogy ez adatokat a nemzet szellemi fejlődésének s a jelen állapot

4 Uo. 359.

5 Uo. 142.

6 Uo. 362–363.

7 Uo. 357.

8 Uo. 168.

9 Uo. 174.

megítélésénél a többi tényezőkkel (közoktatásügy, művészet, irodalmi viszonyok stb.) kapcsolatban felhasználhatóságuk.¹⁰

György Aladár 1884. dec. 1-én fordul Keleti Károlyhoz előterjesztésével, amelyben a közművelődési egyletek és könyvtárak statisztikai összegezésének munkálatait kívánja megkezdeni,

„melyek adatainak összegyűjtése és nyilvánosságra hozatala nemcsak lehetséges még a statisztikai hivatal eddigi kiadványainak alakjaiban is, de ezekben várva-várt érdekes eredményeket szolgáltatnának, és e célban az Orsz. Statisztikai Hivatal népszerűségét is előmozdítanák. . .”¹¹

A minden részletre kiterjedő javaslat felsorolja a gyűjtés körét, amely kérdőívek széles körű kiküldését követeli meg, „mivel a nm. belügy- és közoktatásügyi minisztériumban köztudomás szerint nyilvántartás sem a közművelődési egyletekről, sem a könyvtárakról (az iskolai könyvtárakat kivéve) nincs, . . .”. Az alábbiakban idézzük a felterjesztésből a felmérés tervezett címzettjeinek csoportjait, mert ezek különösen szemléletesen mutatják azokat a változatos, sokszínű intézménytípusokat, amelyek a kor közműveltségének hordozói voltak.

„I. Törvényhatósági közegek (Budapest főpolgármestere, sz. kir. városok polgármesterei, megyei alispánok) útján:

- a) egyletek közül: kaszinók, népkörök, olvasó egyletek, társas egyletek, jótékony egyletek, szabadkőműves páholyok, tornaegyletek, zeneszerető- és dalegyletek, tűzoltó egyesületek, közjegyzői egyesületek, szépítő egyletek, műpártoló szövetkezetek;
- b) könyvtárak közül: kaszinók stb. közjegyzői egyesületek és szabadkőműves páholyok könyvtárai; megyei vagy általában hatósági könyvtárak és a hatóság területén levő (nem iskolai és egyházi) könyvtárak.

II. Egyházi hatóságok (az összes felekezetek püspökei és a szerzetes rendek főnökei) útján:

- a) egyletek közül: teológusok önképzőkörök, vallásos, oltár egyletek, éneklő és zeneegyletek;
- b) könyvtárak közül: püspöki, káptalani zárdái, egyházkerületi, esperességi könyvtárak és egyes lelkészek legkiválóbb magán könyvtárai.

III. Iskolai főhatóságok (egyetemi rektorok, jogakadémiai igazgatók, nagyobb szakiskolák igazgatói, főigazgatók és tanfelügyelők) útján:

- a) egyletek közül: (a főbb iskolák kebelében fennálló) iskolákat pártoló egyletek, magán jellegű nevelő egyletek, kisdédóvó egyletek, tanító-tanáregyletek, önképzőkörök, olvasóegyletek és más tudományos jellegű ifjúsági körök;
- b) az összes iskolai könyvtárak, nagyobb ifjúsági és tanári közkönyvtárak és egyes tanárok legkiválóbb magán könyvtárai.

IV. Más hatóságok (minisztériumok, állami számvevőszék, tengerészeti hatóság, postaigazgatóságok, statisztikai hivatalok, katonai hatóságok, kuria és törvényszékek, bányai igazgatóságok, kórházak, nagyobb színházak, ügyvédi-, kereskedelmi- és iparkamarák, fegyintézetek) útján:

az ügyvédi- és iparkamaráktól egyleti, de különösen a többtől csak a könyvtárak kimutatása kívánatnék.

V. Tudományos egyesületek (Akadémia, múzeum és más orsz. tudományos egyesületek, vidéki történelmi és régészeti társulatok, Kárpátégylet, irodalmi körök) útján:

- a) egyleti vagy társulati kimutatások, mindenkitől, esetleg a fiókegyletekről,
- b) könyvtárak.

VI. Magánosoktól: az orsz. könyvkiállítás alkalmával szerepelt vagy a „Magyar Könyvszemlé”-ben és másutt felsorolt magán könyvtárakról, amennyiben a fentebbi csoportok alá nem tartoznak. Pld. Káro-

¹⁰ GYÖRGY Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* = MKsz 1886. 20.

¹¹ GYÖRGY Aladár felterjesztése Keleti Károlyhoz. A „Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben” c. munka tervezete. Statisztikai Hivatal Kézirattára.

lyiak, Apponyiak, stb. nagy könyvtárai és esetleg egyes politikai, egyházi vagy tanügyi hatóság alá nem tartozó nagy nyilvános könyvtárak, pl. Teleki könyvtár Marosvásárhelyt, Bruckenthal könyvtár Nagyszébenben stb. Csaplovics féle Árvában.”

Keleti Károly a felterjesztést a következő záradékkal fogadja el: „Egész készséggel és a tervező iránti elismeréssel fogadom el a javaslatot, de egyelőre csakis a könyvtárakra szorítok az elrendelendő fölvételben. A kérdőív a szóbelileg tett megjegyzések tekintetbe vétele után ismét bemutatandók. Bpest, II/XII. 84. Keleti Károly.”

Így jelent meg 1886-ban György Aladár korszakalkotó munkája a *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. György Aladár nagyívű munkája nemcsak ezért jelentős, mert egy teljes képet igyekszik adni kora magyar műveltségi állapotainak ezen területéről. Közvetítette, erősítette a századvég magyar polgárának öntudatát. Elsők közt fogalmazta meg ugyanakkor azokat a gondolatokat is, amelyek a szép számok mögül előseregtek. Ezek két fő csoportra oszthatók, úgymint a nyilvános közgyűjtemények sanyarú voltára és elégtelenségére vonatkozó adatok, másrészt a meglevő gyűjtemények szakszerű gondozásának hiányára is felhívták a figyelmet.

„Nyilvános könyvtáraink nagy részében – írja a mű bevezetőjében – nincsenek olvasótermek, a legtöbb hatósági könyvtárat nem gyarapítja s nem gondolja rendszeresen senki, az egyházi, sőt részben még a nagyobb iskolai könyvtárak is használatlanul hevernek, a kaszinói kölcsönkönyvtárak végre egészen terveszerűtlenül, legtöbb esetben a közművelődés, jó ízlés, sőt erkölcs kárára gyarapítatnak.”¹²

Mindebben nagy szerepe van a könyvtárnokok szakképzetlenségének, ezért is tartja legsürgetőbb feladatnak a szakemberképzés megoldását. Ugyancsak e mű kapcsán veti fel elsők között az állami „beavatkozás”, irányítás, az állami mecenatúra hiányát a közgyűjtemények állapotának, fejlődésének gátjaként. Elsősorban amerikai példák nyomán sürgeti az állam nagyobb mértékű feladatvállalását.

Az 1890-es évek elejére már nyilvánvalóvá vált, hogy az eddigiekben szinte szabadon burjánzó gyűjtő és feltáró tevékenységnek egységes mederbe való terelése elengedhetetlen. A további fejlődés pedig egy új közgyűjteményi rend megteremtését sürgeti. Olyan új – a közigazgatási rendhez is illeszthető – intézmények, testületek létrehozásával, amelyek a törvényhatóságoknak az iskolaügynön kívüli feladatait is meghatározták.

Az évtized derekán még a közgyűjtemények, a tudományos- és közművelődési egyletek feletti ellenőrzés eszközét a törvényhatóságokban látták. Így főként a Széll Kálmán vezette DKE köré csoportosulók, Széll Kálmánban látva azt a személyiséget, aki tekintélyénél fogva nagyrészt a társadalmi erőket az állami várható szerepvállalással egyesíteni tudja, anélkül, hogy az öntevékeny mozgalmak lendületét megtörné.

A későbbi krónikás Széll Kálmán szerepét ily szavakkal méltatta:

„... nevének fényét, tudásának kincses házát, lelkesedésének tüzeit és tényleges munkásságának intenzív erejét áldozta e szent ügynek, melyért évtizedek óta annyian sikertelenül harcoltak. Évtizedek óta szaktudósok, kultúrpolitikuskok és hírlapírók a tudományos egyletekben, a társadalom különböző orgánumaiban és a sajtóban agitációt indítottak a múzeumok, könyvtárak és egyéb gyűjtemények gyarapítása és

¹² GYÖRGY Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Bp. 1886. In.: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*. 1849–1945. Szerk. KOVÁCS Máté. 205.

szaporítása érdekében. Alakítottak egyleteket, kiküldöttek bizottságokat, írtak emlékiratokat s az összes mozgalmak szinte csírájukban elhaltak, a míg Széll Kálmán nemes lelkesedése, szívós ereje és kitartó munkája létesített e célra szolgálatára három oly testületet, melyek túléltek az időt, s melyek most már biztosítják, hogy az érdeklődés az ország közvéleményében sohasem fog lankadni a nemzeti művelődés e fontos ügye iránt.”¹³

S valóban Széll Kálmán személyének kiemelkedő a jelentősége a hazai közgyűteményi rend történetében. Az általa vezetett DKE messze túlnőtt hatáskörén, amikor a népkönyvtár, ill. a szoros értelemben vett közművelődés ügyét összekapcsolta az itt-ott alakuló gyűjteménycsírák felkarolásával, az ilyen irányú öntevékeny mozgalmak tudatos vezetőjévé vált. Ma úgy tűnik, inkább csak tekintélyével és összeköttetéseinek latbavetésével, vezetői képességeinek erejével vett részt a munkában. Jellemző, hogy életrajzírói csak néhány sorban említik munkásságának ezt a területét.¹⁴ Mindez nem azt jelenti, hogy üres díszelnöki pózban pompázott volna csupán. Beszédei, valamint az ülésekről készült – és közreadott – jegyzőkönyvek tanúsága szerint valószínűleg elkötelezettséget is érzett a magyar közműveltségi állapotok ügyéért. Ha nem is vett részt a mindennapi munkában, a főbb kérdésekben tájékozottnak látszik, aki a valódi munkálkodás nehéz feladatait átengedte titkárának, Porzolt Kálmánnak.

Porzolt a *Nemzet* publicistája volt, aki lankadatlan buzgalommal vetette bele magát a küzdelembe. A kezdetekről mintegy tíz esztendővel később így számolt be:

„... egyesületünk szélesebb alapon mozgalmat indított a törvényhatósági múzeumok, könyvtárak és egyéb tudományos és művészeti gyűjtemények létesítése érdekében is; sőt túlterjeszkedett az egyesület [DKE] területén, a Dunántúlon is, és mozgalmát a többi közművelődési egyesületek bevonásával országossá tette.”¹⁵

Az akció kezdetén, 1892 tavaszán Porzolt Kálmán egy felhívást adott ki, amelyet körlevélként szétküldött az összes főispánnak és vármegyei levéltárosoknak. A felhívás megjelent a *Nemzet*-ben is, egy hosszabb cikk keretében, amely *Vidéki múzeumok* címmel látott napvilágot. A felhívás hivatkozott Porzolt korábbi próbálkozásaira is, az Írók és Művészek Társaságában és az Otthon kör keretében. A körlevél a következőkre kért választ a főispánoktól:

„... elvben helyeselni méltóztatik-e egy ily irányú mozgalomnak vármegyéjében leendő megindítását. Ott, ahol közművelődési egyesület székel, természetesen ennek körében és támogatásával indulhatna meg a mozgalom, de ahol ilyenek nincsenek, ott külön múzeum-egyletek volnának alakítandók.”¹⁶

Válaszokat a DKE József körúti irodájába várják. A lelkes válaszok nem maradnak el, hiszen ilyen kérdésfeltevésre nem is igen lehetett nemmel válaszolni. A sikeren felbuzdulva hívják össze az országos értekezletet, amelyen meg kívánják tárgyalni a múzeum- és könyvtárügy jelen helyzetét.

¹³ *Az Országos Múzeum és Könyvtárbizottság jelentése*. Szerk. PORZSOLT Kálmán. Bp. Pesti Könyvnyomda rt. 1901. 6–7.

¹⁴ S. HALÁSZ Teréz: *Széll Kálmán*. Bp. Fodor Árpád ny. 1943. 89–90. A szerző Beksics Gusztáv – korának ismert és jelentős publicistája – közbenjárására vállalta a mozgalom vezetését.

¹⁵ PORZSOLT: *i. m.* 13.

¹⁶ *Uo.* 14.

A múzeumok és részben a könyvtárak szervezésének kérdéseivel a parlament közigazgatási bizottsága 1891-ben kezdett behatóbban foglalkozni. Szapáry miniszterelnöksége idején a közigazgatási reformjavaslatok megtárgyalásakor merült fel, hogy a múzeumok szervezeti rendjét — a közigazgatási rendhez simulóan — a törvényhatóságok alá kellene rendelni.¹⁷ Már ekkor felmerül a későbbiekben folyton vissza-visszatérő probléma, hogy a „tudományosságának azokat az intézeteit is, melyeket másutt a társadalom létesít a társadalom számára, nálunk még ezeket is félig-meddig hivatalos úton kell megteremteni.”¹⁸

1893. dec. 9-én ült össze az említett országos értekezlet, amelyen részt vettek a jelentős közművelődési és tudományos egyletek, társulatok képviselői. Az új város-háza tanácstermében ott voltak azok a jelentős személyiségek is, akik a közművelődés és a közgyűjtemények ügyében tenni vágytak. Néhány ismertebb név: Berzeviczy Albert, Reiszig Ede államtitkárok, Andrássy Tivadar, Thaly Kálmán, Hock János, Wlassics Gyula, Ábrányi Kornél, Pázmándy Dénes, Kamerrer Ernő, Kaas Ivor, Rákosi Jenő, Szilágyi Sándor, Szmrecsányi Miklós, Keleti Károly, id. Szinnyi József, Toldy László, Radó Antal, György Aladár, Reményi Antal, Goldzieher Ignác, Körösy József és mások. Az értekezlet célját több pontban foglalták össze. Ezek a programpontok megegyeznek a jövendő Múzeum és Könyvtár Bizottság feladattervével, így szó szerint idézzük:

- „1. mondja ki az országos értekezlet, hogy a közművelődést célzó nyilvános gyűjteményeknek az egész országban való szaporítását s a meglevőknek gyarapítását szükségesnek tartja; e célból
2. intézzen az értekezlet az országgyűléshez és a kormányhoz feliratokat, melyekben
  - a) a régészeti leleteknek elavult rendeletek által rosszul szabályozott ügyét törvényhozási úton rendeztetni kéri, biztosítván a nemzeti múzeumnak s esetleg a helyi múzeumnak előjogát azokra vonatkozólag;
  - b) a nyomtatványok köteles példányainak kiszolgáltatására vonatkozólag törvényhozási intézkedést kér, olyképpen, hogy a nemzeti múzeumnak és helyi hatóságoknak szánt példányok be nem szolgáltatása pénzbírsággal legyen sújtható s a beszolgáltatandó nyomtatvány elküldésére portómentesség engedélyeztessék;
  - c) az országos múzeum-felügyelő állásának rendszeresítését s kellő hatáskörrel ellátását kéri;
  - d) a közigazgatás reformjánál a törvényhatósági levéltárnoki állások fenntartását kéri, miután a levéltárak kell, hogy a jövőben létesítendő törvényhatósági múzeumok magvával szolgáljanak;
  - e) időközönként könyvtárnoki tanfolyamok rendezését kéri;
  - f) gondos és szigorú ellenőrzést kér arra nézve, hogy az iskolai könyvtárak céljaira beszedett pénzek csakugyan e célra fordíttassanak.
3. Intézzon emlékiratokat az ország törvényhatóságaihoz, melyekben ezeket felkéri, hogy
  - a) a nyomtatványoknak hozzájuk érkezett kötelespéldányait egyelőre levéltárnokuk által a levéltárakban megőriztessék;
  - b) az így ingyen keletkezett könyvtárak gyarapítására költségvetésükbe évenként egy bizonyos összeget vegyenek föl;
  - c) területükön a régészeti kutatásokat mozdítsák elő, a régészeti leletek elkallódását igyekezzenek megakadályozni, a múltjokra vonatkozó ereklyét gyűjtsék össze és őrizzék meg; szóval vessék meg a törvényhatósági múzeum alapját; esetleg ha már a területükön valamely hatósági vagy testületi múzeum létezik, ezzel kapcsolják össze a törvényhatósági gyűjteményeket.”¹⁹

¹⁷ Uo. 15.

¹⁸ Uo. 16.

¹⁹ Uo. 18–20.

Porzolt Kálmán előadói beszédében a fenti programot ismertette kiemelte, hogy „nagyobb pénzáldozatok nélkül, de kitartó munkával múzeumokat s könyvtárakat létesíthetünk.”²⁰

A hozzászólások közül Radó Antalét idézzük — aki az Otthon írók és hírlapírók köre részéről jelent meg —: „a maga részéről kívánatosnak tartja, hogy a munkaprogram kiegészítessék azzal, hogy a városi és községi könyvtárak létesítését törvény szabályozza, az e célból hozott angol törvények mintájára.”²¹ György Aladár veti fel, hogy szükség lenne egy bizottság felállítására, azonban ekkor erre még nem kerül sor. Mégis ezt az értekezletet kell tekintenünk a Múzeum és Könyvtár Bizottság megszületése előestéjének.

Mintegy másfél esztendő telik el, és a DKE 1893/94. évi közgyűlésén, 1894. április 27-én büszkén jelentik be, hogy a Bizottság megalakult, hivatalosan is, Csáky Albin kultuszminiszter jóváhagyásával. Mint alapítók a következő testületek képviseltetik magukat: Magyar Tudományos Akadémia (Hampel József, Fejérvataky László), Magyar Történelmi Társulat (Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor, Szinnyey József), Magyarországi Néprajzi Társulat (Munkácsi Bernát, Herrmann Antal, Vikár Béla), Országos Régészeti és Embertani Társulat (Dr. Szendrey János), Erdélyi Múzeum Egylet (gr. Esterházy Kálmán), Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat (Kránitz Béla, Pálffy Elemér), Alsó-Fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet (Tódor József, Mohay Sándor), Fejérmegyei és Székesfehérvár városi történelmi és régészeti társulat (Nagy Géza), Esztergomi régészeti és történelmi társulat (Récsey Viktor), Sopronmegyei régészeti társulat (Dr. Kuncz Adolf, Bella Lajos, Sugár Sándor), Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat (Téglás Gábor), E.M.K.E. (Bethlen Gábor gr., Horváth Gyula, Rákosi Jenő, Reményi Antal), F.M.K.E. (Dr. Kostenszky Géza), Országos magyar iskola egyesület (Gerlóczy Károly, Tóth József, Buday József, Gööz József), Somogy megyei K. E. (Makfalvy Géza), Komárommegyei és sz. kir. városi K. E. (Rudnay Béla, Pogrányi József, Antal Gábor, Rudnay Alajos, Szalay Pál), Balatoni K. E. (Sziklay János), Beregmegyei M.K.E. (Nedeczky János, Hagara Viktor), Magyar nyelvet és népnevelést Zemplén megyében terjesztő egyesület (Andrássy Tivadar gr., Andrássy Géza gr., Dókus Ernő), Országos képzőművészeti társulat (Andrássy Tivadar gr., Dr. Szmrecsányi Miklós, Margittay Tihamér, Zala György), Otthon írók és hírlapírók köre (Dr. Kenedi Géza), Oraviczai Aranykör (Jókai Mór), Pápay-Jókai kör (Dr. Fenyvessy Ferenc), Eperjesi Széchenyi kör (Latkóczy Mihály), Wesselényi Egylet (Neményi Ambrus).

A felsoroltakon kívül a meghívottak között ott találjuk Kőrösi Józsefet a Székesfőváros részéről, Szalay Imrét a Nemzeti Múzeum képviselőjében, Zsilinszky Mihályt, Pulszky Károlyt, az *Archeológiai Értesítő* szerkesztőjét és az Orsz. Képtár igazgatóját, valamint természetesen György Aladárt.

Megválasztották a Bizottság tisztikarát. Elnök: Széll Kálmán. Társelnökök: Andrássy Tivadar gr., Bethlen Gábor gr., Gerlóczy Károly, Károlyi István gr., Kuncz

²⁰ Uo. 22.

²¹ Uo. 26.

Adolf dr., Pulszky Ferenc, Thaly Kálmán. Titkárok: György Aladár, Kostenszky Géza dr., Porzsolt Kálmán, Pulszky Károly dr., Sándor József, Szmracsányi Miklós dr.

A Bizottság célja — mint szervezeti szabályzata kimondja:

„Magyarország közművelődési, tudományos és irodalmi egyesületei, valamint közművelődési intézetei a múzeumok, könyvtárak s általában közművelődési célokat szolgáló gyűjtemények gyarapítása és szaporítása érdekében közös bizottságot alakítanak Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság cím alatt.”²²

Két fő feladatkört jelöltek meg. Elsőként a kötelespéldány szolgáltatás törvényes kereteinek megteremtését. Ezzel egyenrangúnak látják a vidéki múzeumok számának és gyűjteményeinek szaporítását biztosító — segítő — a régészeti leletanyag kötelező beszolgáltatásra vonatkozó rendeletet. E jogi keretekkel nemcsak az intézmények jogi szabályozásának alapjait vélték letenni, de egy olyan költségkímélő, folyamatos és biztos forrást is adni kívántak melléjük, amellyel a gyűjtemények lankadatlan gyarapítását lehet biztosítani. Ilyen háttér mellett könnyebb buzdítani az alapításokra, fenntartásra mind a törvényhatóságokat, mind a társadalmat.

A Bizottság hatékony működését elősegítendő Csáky Albin évi 2.000 forintot biztosított a költségvetésből, amelyet a későbbiekben főként segélyezésre fordítottak. A legtöbbet azonban a Bizottság titkára, Porzsolt Kálmán tett a megkezdett misszió sikereiért. Fáradhatatlanul szervezett, utazott szerte az országban. Azonban mielőtt a munkába igazán belekezdett volna, egy hosszabb tanulmányúton Olaszországban, Franciaországban és Svájcban szerzett tapasztalatokat a gyűjtemények szervezésének és adminisztrációjának vizsgálatával. A látott példák nyomán „francia mintára egy vándorkönyvtárat, a fővárosi múzeum- és könyvtárügyletet svájci mintára szervezi — ígéri 1896-ban — s a fővárosi kerületi könyvtárakat a párisi kerületi könyvtáraknál tett tapasztalatai alapján létesíti. Igyekezett mind a hazai, mind a külföldi összes gyűjtemények mindennemű nyomtatványait, katalógusait összegyűjteni úgy, hogy ily módon a könyvtárak könyvtára s a múzeumok múzeuma rövid idő alatt összegyűjthető lesz s illetéknéppen ezentúl bárki is, aki a szervezési kérdésekkel foglalkozik, az alapismereteket ez úton itthon is megszerezheti.”²³

Mennyi terv, mennyi idea, amelyek majd nemzedékekkel később más csillagzat alatt születnek újjá! Ezek közül néhány esztendővel később Porzsolt a Fővárosi múzeum- és könyvtárügyletet meg is valósította. De addig is fáradhatatlanul szervezett, számbavett minden lehetséges formát a közműveltség terjesztésére, a fürdőhelyek könyvtáraitól az iskoláig.

A Bizottság nem sokat ülésezett. Két év is eltelt, mire újra összeültek, 1896. február 13-án. Porzsolt az eredményekről büszkén számolt be.

A Múzeum- és Könyvtárbizottság megalakulásakor az volt az általános elképzelés, hogy elsősorban a törvényhatóságokat, tehát a vármegyei főispánokat kell megnyerni ügyüknek. Így számíthattak a megyei hatóságok anyagi és erkölcsi támogatására. Ezt az elvet főként Porzsolt képviselte. Helyességét igazolni láthatta abban a fellángoló adakozó készségben, amellyel felhívását követően a megyék nagyarányú vásárlásokba kezdtek és egymás után szavazták meg felajánlásaikat egy-egy nagyobb

²² Kivonat a Dunántúli Közművelődési Egyesület 1893/94-iki évi jelentéséből. Közli: PORZSOLT *i. m.* 28.

²³ PORZSOLT: *i. m.* 60–61.

létesítmény megteremtésére. Természetesen ez a lelkesedés is viszonylagos, hiszen a 68 vármegyéből mindössze 26 mutatott valódi, kézzel fogható érdeklődést.²⁴

A Bizottság kétévi munkájának leglátványosabb eredménye a kötelespéldány törvény kieroőszakolása. A törvény megszületésénél azonban nem felejtkezhetünk el az új kultuszminiszter, Wlassics Gyula meghatározó szerepéről, aki már 1895 szeptemberében kelt, a Bizottsághoz intézett leiratában jelezte, hogy

„a köteles példányokról szóló törvényjavaslat, melynek életreléptetése a vidéki könyvtárakat a hazai irodalom helyi érdekű termékeivel fogja elláthatni, annyira van már előkészítve, hogy annak végleges szövegezésénél a tisztelt Bizottság közreműködését nemsokára igénybe fogom vehetni.”²⁵

Mintegy fél esztendő telik el, és a Bizottság ülésén, 1896. február 13-án már megtárgyalásra kerül a törvényjavaslat. Jellemző, hogy milyen körületekintéssel hívták meg a résztvevőket – szinte minden érintett szakma képviselőjét ott találjuk. Úgy- mint: György aladár, a hazai könyvtárügy legavatottabb ismerője; Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója; Kőrösi József az Orsz. Statisztikai Hivataltól; Toldy László a Főv. Levéltár és Könyvtár képviselőjében; Wodianer Arthur nyomdász, a milleneumi könyvkiállítás rendezője a nyomdaipart, Szily Kálmán az Akadémiát, Berzeviczy Albert a VKM-et képviseli; Benkő Gyula, a Franklin Társulat kereskedelmi igazgatója a könyvkereskedelem és terjesztés szempontjait érvényesíti. De itt találjuk például Arany Lászlót is, aki többek között kifejti:

„A cél nem az, hogy kimondassék egy általános elvben, hogy mindennemű gépi sokszorosítás be- küldendő s utána egy sereg kivétel soroltassék fel. A beküldésre kötelezett nyomtatványokat pedig úgy kel-

²⁴ A megyék vásárlásai ugyanakkor a millenium megünnepléséhez is kapcsolódtak és a magyar történelmi események, jeles személyek portréinak a készítését szorgalmazták. Porzsolt jelentése szerint: „Komárom megye: »Árpád győzelme Szvatopluk felett«, Feszty Árpád 20 000 forintért; ugyancsak Feszty-től rendel képet Nagyvárad »Terényi nagyvárad püspök kivonulása a mohácsi csatába« címmel 15 000 forintért; Bács-Bodrog megye Eisenhut Ferencsel festeti meg Savoyai Eugén győzelmét Zentánál a törökök felett 12 000 forintért; Kecskemét városa az új városháza számára két nagyobb és két kisebb képet festet 12 000 forintért, Szeged »A király látogatása Szegeden az árvíz alatt, mikor Szeged romjai felett az emlékezetes szavakat mondja: Szeged szebb lesz, mint volt« 20 000 forintért; Szabadka »Mária Terézia szabadalmi levelét a királyi biztos Szabadkára meghozza kihirdetés végett s a nép s a hatóság lelkesülten fogadja« Jantyk Mátyástól 4000 forintért; Temes megye »V. László esküje a Hunyadiak temesvári várkápolnájában«, a díjnyertes Gyárfás Jenő 3000 forinttal; Szolnok-Doboka »Salamon király s a három herceg győzelme Cserhalomnál a kunok felett« pályanyertes Pállya Celesztin, 2000 forint; Torda-Aranyos megye: »Az 1542-iki tordai országgyűlés, amikor a rendek János Zsigmondot Erdélybe befogadják s megalkotják a külön erdélyi fejedelemséget« c. képet »közvetlen megrendelésre« festi Kriesch Aladár 2000 forintért; Fiume sz. kir. város »Mária Terézia királyné adománylevelének 1779. évben történt ünnepélyes átadása, mellyel Fiume szabad kikötőt és várost Magyarországhoz csatolt külön országrésznek nyilvánítja« pályadíjnyertes festője Dudits Andros 4000 forint; Nógrádmegye »Nógrád várának visszavétele a törököktől 1594-ben, amint Mehemet Ali átadja Pálffy-nak a vár kulcsait«, Pap Henrik a pályanyertes 5000 forinttal; Zalavármegye megfesteti Karlovszky Bertalannal Zrínyi Miklós, a költő arcképét (2000 forint) és Paczka Ferencsel Festetics György gróf, a Georgikon megalapítójának arcképét 2000 forintért; Sáros vármegye: »II. Rákóczi Ferencet Solari tábornok Nagysárosról foglyul hozza Eperjesre a Rákóczi ház elé, ahol hintójából kiszállva a megyei urak kiszabadítani akarják s lelkesen üdvözlük« 3000 forintért, a festő megnevezése nélkül, stb.” – Íme történelmi festészetünk egész arzenálja. PORZSOLT: *i. m.* 59–60.

²⁵ *Uo.* 53.

lene megjelölni, hogy »beküldendő minden írói mű, mely könyvtárusi forgalom tárgyát képezi, beleértve az utcai forgalmat is.«²⁶

Érdeemes megfigyelni, hogyan alakul át a Bizottság fokozatosan reprezentatív társadalmi szervezetből – a feladatoknak megfelelően – szakmai testületté. Világosan mutatja ezt az egyes üléseken részt vevők személye. A törvényjavaslat megtárgyalásán hiányoznak a neves személyiségek, viszont ott vannak a kérdés szakavatott ismerői. Wlassics világosan látta, hogy

„a múzeumok és könyvtárak szervezése és gyarapítása szakszerű képzettséget igényel, mely nem csupán a tudomány egyik vagy másik ágában való jártasságot, hanem az őrzés és kezelés, az osztályozás és lajstromozás elméleti és gyakorlati képzését követeli meg a múzeumok és könyvtárak alkalmazottaitól. Igen lényeges ezért, hogy az állami gyűjteményeken kívül az országban létező, vagy ezután szervezendő egyéb múzeumok és könyvtárak igényeihez mérten, a minősítés fokozata egységes szabályzatban legyen meghatározva és részletes szolgálatteljesítések biztosítsák azok rendszeres kezelését s a felügyelet és ellenőrzés érvényesítését.”²⁷

Ezek a mondatok azért is olyan fontosak számunkra, mert itt találkozunk először az egységes szabványosítás, szabályozás és a szakmai felügyelet követelményével. Wlassics a Bizottságban látta, hogy képes lenne a különféle gyűjtemények feletti szakfelügyelet ellátásának megszervezésére, de ugyanekkor e felügyelők kinevezését saját hatáskörében kívánta megtartani. Tehát egyfelől felhasználni egy ez idő szerint társadalmi testületet az állami felügyelet gyakorlására. A későbbiekben megszülető, a VKM mellett működő irányító testületnek, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Tanácsának még csak kezdetleges gondolati csíráit találjuk itt meg. A megvalósítás majd részleteiben eltér ugyan, de a célok és az alapelv nem fog megváltozni.

1897-re érik meg a helyzet az eddig öntevékenyen hömpölygő mozgalmak állami keretek közé szorítására. Az 1897 januárjában megtartott bizottsági vitán a kitűzött napirendi pont: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és a Tanácsnak felállítása, az alapszabályok megtárgyalása. Pontosabban e kettős testületből csak a Tanács működésére vonatkozó paragrafusok esnek a Bizottság illetékességi körébe. Mégis az állami felügyelet kérdéskörét boncolgatják a legtöbben a felszólalók közül. A vita tükrözi azt a sajátos problémát, amelyet az új kettős testület felállításával kívántak a felterjesztők egységes keretbe foglalni.

A Bizottság illetékessége azért csak a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsára terjedt ki, mert társadalmi testület lévén ezt a funkcióját a jövőben is meg kívánták őrizni. Ennek megfelelően a Bizottság később a Tanács keretében működött tovább, illetve fokozatosan elhalt és beolvadt a Tanácsba. 1898. márciusi, utolsó jegyzőkönyvezett ülésükön a Bizottság jogutódjának ismerte el a Tanácsot, vagyónát is átadta.²⁸

A törvénytervezet az állami felügyelet gyakorlását a Főfelügyelőség és a főfelügyelő privilégiumává tette. Maga a cím nem új keletű, hiszen korábban Pulszky Fe-

²⁶ Uo. 66.

²⁷ Uo. 53. A közoktatásügyi miniszter leirata az Orsz. Múzeum és Könyvtárbizottsághoz.

²⁸ Az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottságnak 1898. március 18-án d. u. órakor a saját József-körüti 13. sz. alatt levő helyiségében tartott üléséről fölvetett jegyzőkönyv. Vö.: PORZSOLT: i. m. 83–87.

renc, a Nemzeti Múzeum igazgatója már viselte. Pulszky 1869-ben került a Múzeum élére. 1874-ben nevezte ki a miniszter a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé. Így kívánták külön is megerősíteni a Nemzeti Múzeum központi szerepét. Ezzel párhuzamosan a sorra alakuló vidéki gyűjtemények szakmai felügyeletét is a Múzeumra bízta. Közelebbről ez azt jelentette, hogy a Múzeum, inkább talán koordináló szerepkörben, az ásatások felett gyakorolt némi felügyeletet. Másrészt például kiválasztási joga volt, az előkerült friss leletanyagból a különösen értékeseket magának vindikálhatta. Nem tudta azonban a kötelező lelet beszolgáltatást törvényerőre emelni. Így a régészeti törvény megalkotásának előkészítését és tető alá hozatalát a Bizottság tűzte ki feladatául. Azonban a több mint húsz esztendő alatt kialakult egy hagyomány, amely szerint a hivatalos felügyeletet más gyűjtemények felett a főfelügyelő gyakorolja. 1897 januárjában – amikor a törvénytervezet vitája zajlott – a főfelügyelő Pulszky Ferenc személyében adottnak látszhatott. Pulszky 1894-ben nyugdíjba vonult ugyan, de címét megtartotta. Az új főigazgató, Szalay Imre csak a helyettes főfelügyelő címmel dicsekedhetett. Bizonytalan, hogy ezt kinevezésekor kapta-e meg, vagy csak 1897 után.

A Nemzeti Múzeum azonban szerette volna korábbi szerepét megőrizni, ezért Szalay a bizottsági vitán is a leghatározottabban tiltakozott a Nemzeti Múzeum külön felügyelete ellen. De ebben a kérdésben nem állt egyedül. Ezt tükrözi Fejérpataky Lászlónak egy az OSZK irattárában fennmaradt feljegyzése, feltehetően Szalay Imréhez, 1897 február 2-i keltezéssel.

Fejérpataky érvei között a legfontosabb, hogy – részben a belső hierarchia eredményeképpen is – már eddig is három felügyeleti szerve van a Múzeumnak, tehát felesleges egy újabb.

„Tudományos tekintetben – írja Fejérpataky – a főfelügyelő nem fog imponálhatni azon sokoldalú tudományos intézetnek, melynek egyes, gyakran a hivatalos schéma szerint igen alacsony rangban álló tisztviselői egy-egy tudományágat hazánkban egyes egyedül képviselnek. De tegyük fel azt, hogy a főfelügyelő a 15. §-ban meghatározott mennyiségnél [évente legalább egyszer] sokkal többször gyakorolja főfelügyeleti jogát. Minnél többször fog szerencsétlenni látogatásával, annál többször és nagyobb mértékben fogja hátráltatni az amúgy is óriási mértékben növekvő rendezési munkálatokat és az új szerzemények feldolgozását.”

Hivatkozik arra a kivételezett helyzetre, amit Pulszky kinevezésével a Múzeum gyakorolt és amit ekkor is követendőnek tartott:

„Múzeumunk e tudományos és közművelődési pozícióját azóta sem veszítette el, sőt talán emelkedett tudományos tekintélyben, gazdagságban, öregbedett tapasztalásban. Ha valaha, talán most leginkább hivatott arra, hogy a vidéki múzeumok anyaintézetévé, útmutatójává legyen.”

Ebből a levélből értesülhetünk arról is, hogy Szalay „személyes okokból” nem töltheti be ezt a posztot. Végezetül szkeptikusan jegyzi meg:

„Részemről meg vagyok győződve, hogy Múzeumunk jövőendő virágzását nem a tervezet idézett pontjai, hanem ennél sokkal sürgősebb változtatások a tisztviselők javadalmazása, szellemi és anyagi erők gyarapítása és a helyviszonyok terén fogják előidézni.”²⁹

²⁹ OSZK Irattár 83/1897.

Pulszky Ferenc 1897 szeptemberében meghalt, és ezzel az új főfelügyelő körüli huzavona végleg eldőlt. Olyan személyiséget kellett találni, akinek megvolt a kellő szakmai tekintélye és mindemellett a Nemzeti Múzeumhoz is szoros szálak kötődtek. Ez a személyiség Fraknói Vilmos volt, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának egykori igazgató-őre, az Akadémia igazgató tanácsának tagja — korábban titkára —, a *Magyar Könyvszemle* alapítója, korának nagy tekintélyű kutatója, tudósa. Mellette a múzeum legkiválóbb tisztviselői kaptak felügyelői státuszt, így Hampel József, Fejérpataky László, Krenner József, Horváth Géza és Radisics Jenő (az Iparművészeti Múzeum igazgatója), Kamerer Ernő (az Országos Képtár kormánybiztosa, ügyvezető igazgatója) is részt vesznek a felügyelőség munkájában. A titkári teendőkket Schönherr Gyulát, ugyancsak a Nemzeti Múzeum és a könyvtár őrét bízzák meg. A kinevezés három évre szól, hasonlóan a Tanács megbízatásához.

A Tanács tisztségviselőit a Bizottság választotta meg. Így szinte teljességgel meg tudta őrizni a korábbi vezető személyiségeket. Elnök: Széll Kálmán, előadó-titkár: Porzolt Kálmán, tagok: Andrássy Tivadar gr., Apponyi Sándor gr., Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Forster Gyula, Gerlóczy Károly, György Aladár, Kuncz Adolf, Hollán Ernő, Radványszky Béla br., Rákosi Jenő, Thaly Kálmán, Zichy Jenő gr.

Az új testületek számára egy közös irodahelyiséget jelöltek ki a Nemzeti Múzeum épületében. Ezzel megvalósították Fejérpataky egyik sarkalatos javaslatát; említett felterjesztésében szögezte le:

„A létesítendő gyűjtemények jól felfogott érdekében állónak tartom tehát, hogy közöttük és a Múzeumunk, mint anyaintézet között, az igazgató és a felügyelő személyének egysége által szoros kapcsolat létesüljön és ez utóbbinak irodája és működési központja a Nemzeti Múzeumban legyen.”³⁰

Igaz, a főfelügyelő személye nem lehet azonos a múzeum főigazgatójával, de mégis így sikerült egy igazi kompromisszummal a feleket kibékíteni. Nem csorbultak Széll Kálmán és a Bizottság érdemei, mindketten sikeresen buzgólkodhattak a vállalt ügyön. A sikerben egészen bizonyosan nagy szerepe lehetett a VKM ekkori III. osztálya vezetőjének, dr. Szmrecsányi Miklósnak, akit Wlassics jelölt ki a Bizottsággal való kapcsolattartásra. Ő a kötelezpéldány törvény létrejöttében is már egészen bizonyosan tevékenyen vett részt.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa megalakításával a közgyűjtemények jövő fejlődésének két fontos elemét sikerült egyesíteni: a szakfelügyeleten keresztül az állami ellenőrzést, a Bizottság működésének — ha új néven is — biztosításával a társadalmi erők hatékonyságát. Hiszen Wlassics világosan látta, hogy:

„A múzeumok és könyvtárak jövő fejlődése főleg attól függ, hogy a társadalom mennyire fogja azok ügyét felkarolni; s a társadalmi tényezők érdeklődésének és áldozatkészségének fokozása volna éppen . . . legérdemesebb feladata, mert az országban létező és szervezendő összes múzeumok és könyvtárak fenntartásáról és gyarapításáról az állami előírányzat keretében elegendő fedezetről gondoskodás soha sem fog történni.”³¹

Közel húsz esztendei vajúdás után jutott nyugvópontra a múzeum- és könyvtárügy, vagy mondjuk így egyszerűen: a közgyűjtemények helyzetének rendezése Ma-

³⁰ Uo.

³¹ Wlassics említett leirata. In: PORZSOLT: i. m. 55.

gyarországon. Az új kettős testület ideája szerencsésnek bizonyult és mintegy negyedszázadon át meghatározta működésük – és fejlődésük – kereteit. Az a közgyűjteményi rend, amely napjainkban is él, ez alatt az idő alatt szilárdult meg. Egy nagy virágzó korszak ez, amelyhez hasonlótt sem ismer a honi művelődés története.

* * *

II.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét és Tanácsát létrehozó királyi rendelet dátuma: Bécs, 1897. december 10.³² Mint azt az alapszabály 1. §-ában leszögezzük:

„A törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak feletti felügyeletet a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, a helyettes főfelügyelő és annak alárendelt felügyelők által gyakorolja.”³³

A testület létrehozásának célja (6. §.):

„... hogy a hazánkban létező és létesítendő nyilvános és közhasználatra szánt állami, törvényhatósági, községi, felekezeti és társadalmi összes gyűjtemények között a rendszeres gyarapítás, a tudományos alapra fektetett egyöntetű berendezés, az avatott igazgatás és a csereviszony szabályozása révén mentől szorosabb összeköttetés létesüljön; az ország különböző részeiben elszórt, megőrzésre és megismertetésre érdemes gyűjtemények anyaga a nemzeti tudomány és művészet közös kincse s a nemzeti művelődés egységes forrása legyen; ...”

Ennek megfelelően a feladata (7. §.):

„... felügyeleti és ellenőrzési hatáskörre, másrészt a múzeumok és könyvtárak fejlesztésére törekvő társadalmi mozgalomban való részvételre terjed ki.”

A szabályzat szigorúan körülhatárolja, melyek azok a gyűjtemények, amelyekre ez a hatáskör kiterjedhet, illetve ennek mik a feltételei. A 10. §-ban fogalmazza meg az állami felügyelet kritériumait is:

„Törvényhatósági, felekezeti, községi és társadalmi javadalmazásból fenntartott múzeumok és könyvtárak hivatalos felügyelete és ellenőrzése csak az esetben képezi az országos főfelügyelő s a felügyelők kötelességszerű feladatát, ha

1. e felügyeletnek és ellenőrzésnek a múzeum vagy könyvtár fenntartója magát önként alárendeli s a vallás- és közoktatásügyi miniszter ahhoz jóváhagyásával hozzájárul; vagy ha
2. a nyomdatérmekek köteles példányaiban; vagy ha
3. állami segélyben, az állami gyűjteményekből letétiképen kiadott tárgyakkal való gyarapodásban részesedik.

A 2. és 3. alatti kezdeményekben azonban csak oly múzeumok és könyvtárak részesülnek, melyek a) külön biztosított állandó javadalmazásból is meritik fenntartásuk szükségleti fedezetét;

³² A rendelet megjelent: *Budapesti Közlöny* 1897. 293. sz.; VKM 1898. dec. 17. 79.458. sz. rendelete.

³³ Az alapszabályok megjelentek: MKsz 1898. 84–91. is. A Főfelügyelőség és a Tanács költségvetéséről. SZABADNÉ SZEGŐ Judit: *A könyvtárügy állami támogatása a VKM költségvetési tükrében. 1867–1918.* OSZK Évkönyv 1978. 166–172.

- b) úgy a gyűjtemények megőrzésére, mint megszemlélésére és használatára alkalmas, száraz, világos helyiséggel bírnak;
- c) kellő szakképzettséggel bíró és lehetőleg rendszeresített fizeetéssel ellátott – a gyűjtemény nagyságához mérten egy vagy több – tisztviselő kezelése alatt állanak;
- d) rendszeres nyilvántartással vannak ellátva, – nevezetesen az átvett tárgyakról idő- és számrend szerint pontosan vezetett, bekötött növekedési napló, szaklajstrom és betűrendes névmutató szolgál a feltári állagnak ellenőrzésére és nyilvántartására.”

Mindezen felül megfelelő szervezeti szabályzattal kell rendelkezniök, amelyet a Vallás- és Közoktatásügyi és a Belügyminisztérium együttesen jóváhagyott.

A szabályzat körülhatárolja a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium és a Főfelügyelőség viszonyát, amennyiben utóbbi költségvetését a minisztériumtól kapja, ennek köteles beszámolni. A felügyelőket is ő nevezi ki, míg a főfelügyelőt – akinek tisztsége tiszteletbeli – maga Őfelsége, a király. A megbízások időtartama három év. Később ezt 5 évre emelik fel.

Az első főfelügyelőt, Fraknói Vilmost így Ferenc József bízta meg és a királyi kinevezést Wlassics továbbította, kifejezve szerencse kívánatait,

„... abban a meggyőződésben, hogy nemzeti történetírásunk terén kiváló tudományos munkássága folyamán, valamint éveken át a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának élén, s később a tud. Akadémia főtítkári állásában szerzett gazdag tapasztalatai és azokból merített iránytadó eszméi, melyeknek önzetlen és lankadatlan tevékenysége és nemes áldozatkészsége, hogy csak egy fényes példára utaljak, a Rómában nagylelkű adományából magyar tudósok részére alkotott intézet, oly általános elismerésre készítő jelentőséget kölcsönöz, az országban létező múzeumok és könyvtárak tervszerű fejlesztésének javára fognak szolgálni. . . .”

A Főfelügyelőség feladata tehát egyértelműen a szakmai felügyelet gyakorlása, míg az ugyanekkor létrehozott Tanács

„... az egyesületi, a törvényhatósági, községi múzeumok, a nép- és vándorkönyvtárak szervezése és gyarapítása érdekében társadalmi tevékenységet fejt ki s e célból – különösen pedig központi irodájának költségeire, a „Múzeum” című szaklap³⁴ kiadására, tiszteletdíjakra, a csereviszony fenntartásának költségeire, utazási és szállítási költségek fedezésére – esetleges egyéb bevételi forrásain kívül – állami segélyben részesül. . . . indokolt javaslatot terjeszt a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, hogy e társadalmi tevékenység folytatására az állami segély összegét megállapítsa.”³⁵

Az összeggel a Tanács rendelkezik és számol el. Külön egyéni segítyezés felterjesztése is a Tanács jogkörébe tartozik (16. §.). Mindezek figyelembevételével a Tanács konkrét feladatai a következők, és az alábbi ügyek tartoznak kompetenciájukba:

1. a Magyarországon létező s közművelődési fontossággal bíró nyilvános gyűjtemények jegyzékének megállapítása;
2. fölös és többszörös példányok kölcsönös kicserélésének közvetítése, a hazai és külföldi gyűjtemények között;
3. a nyilvános gyűjtemények tisztviselőinek minősítésére szükséges kellékek meghatározása; azok képesítése végett tanfolyamoknak szervezése;
4. mintaszerű szabályzatoknak kidolgozása: a múzeumok és könyvtárak szakszerű berendezése, igazgatása, kezelése és lajstromozási rendszere tárgyában;

³⁴ 1907-ben indult csak meg, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* címmel.

³⁵ MKsz 1898. 83.

5. a múzeumokra és könyvtárakra vonatkozó évi jelentéseknek és lajstromoknak, a hazai és külföldi gyűjtemények kiadványainak rendszeres gyűjtése és őrzése, illetőleg kézi szakkönyvtárnak berendezése;
6. a múzeumok és könyvtárak helyszíni tanulmányozása, azok anyagának szakszerű ismertetése;
7. e célból, valamint a nemzetközi csereviszony közvetítése végett, „Múzeum” cím alatt egy szakfolyóiratnak több nyelven való szerkesztése és kiadása;
8. a régészeti leletekre, a nyomdatermékek köteles példányainak beszolgáltatására, a kézirati emlékek, a ritka ősnymtatványok (incunabulák) megőrzésére és nyilvántartására, valamint általában a múzeumok és könyvtárak országos szervezésére vonatkozó törvényhozási vagy rendeleti szabályozás előkészítése és megvitatása.” (17. §.)

A fenti pontokból egyértelműen kitetszik, hogy valójában a két testület azonos területen fejtette ki a tevékenységét, hiszen ezek a feladatok a szorosan vett szakfelügyelet kérdéskörével egyenlők. A szabályzat (17. §) kimondja azt is, hogy

„... esetről esetre, amikor azt az Országos főfelügyelő, vagy helyettese szükségesnek tartja, az országos tanács megállapodásai jóváhagyás, illetőleg a hivatalos intézkedés foganatosítása végett a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé terjesztendők.”

Mindezekon túl a Tanácsnak meghatározott esetekben egyeztetnie kell lépéseit a Műemlékek Országos Bizottságával, hiszen 1881 óta van műemléki törvény, amelynek figyelembevétele nem mellőzhető. Ugyanígy mindenkor biztosítania kell a Magyar Nemzeti Múzeum érdekeinek elsőbbségét is.

A Főfelügyelőség és a Tanács számára egyetlen közös irodahelyiséget jelöltek meg a Magyar Nemzeti Múzeum épületében, mint azt már mondtuk. Csak a két vezető személyiség és a munkatársi gárda volt eltérő.

Ha nem ismernénk az előzményeket, ez a „kettős hatalom” érthetetlennek tűnne. Azonban láttuk, hogy valójában az egykori Múzeumi és Könyvtár Bizottság tisztikarát, működését, jelesül Széll Kálmán elnöki mandátumát nem kívánták megszüntetni. Viszont e javarészt társadalmi testület valódi, a fejlődést biztosító szakmai tudással és kapacitással nem rendelkezett, ezt külön kellett valahogyan „beleoltani” az eddigi testületbe. A nagy kompromisszumok elvén a szabályzatok megszülettek ugyan, de gyakorlati betartásuk nyilvánvalóan olyan kaotikus és bürokratikus rendet eredményezett volna, amelyben éppen a valódi munka nem haladhatott volna. A valóságban, az iratanyag tanúsága szerint, nem tartották be és majdnem mindvégig a Főfelügyelőség munkáját lehet mérvadónak tekinteni, még a segélyezés terén, tehát a kifizetésekben is. Az utóbbit azért is lehetett könnyen így intézni, mert a két testületnek egy közös irodavezetője és pénztárnoka volt Tóth Árpád személyében. Egyetlen egy terület határolható be valóban a Tanács működésében, és ez a nép- és vándorkönyvtárak, közművelődési könyvtárak ügye.

Feltehetően a kortársak maguk is tudták és érezték e két egymással számos ponton azonosságokat mutató testület ellentmondásosságát. Így több alkalommal is módosították, kiegészítették az első szabályokat.

1901-ben létrehozták a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségét az ország összes múzeumának és könyvtárának kapcsolattartására, pontosabban, hogy

az e kérdésekben érintett tisztviselők és egyéb vezetők számára lehetővé tegye a rendszeres eszmecserét. Közgyűléseiket egy-egy nagyobb városban rendezték, így 1903-ban Budapesten, 1904-ben Temesvárott, 1906-ban újra Budapesten, 1907-ben Pécsen stb. A Szövetség elnöke Wlassics Gyula lett.

1907-ben Széll Kálmán miniszterelnökké válván lemondott a Tanács elnöki tiszteréről, és ekkor a Tanács új alapszabályzatot fogadott el. Ennek értelmében a Tanács új elnöke a Szövetség elnökével azonos. Érdemes itt megemlítenünk, hogy a meghívandó minisztériumi képviselők közé a belügyön kívül ekkor kerül be az igazságügy, a kereskedelmi, a földművelődésügyi és a honvédelmi tárca. Számos egyéb szervezet is besoroltatik a tagok közé, így az Országos Közoktatási Tanács, a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács, meghívót kapnak a Műemlékek Országos Bizottságának elnökei, a Magyar Szövetség, a „Szabad-Tanítás” vezetői, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum elnöke és a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárak Intéző Bizottságának elnöke is. Kibővült tehát a Tanács társadalmi bázisa és hatásköre. Alapfeladataiban azonban lényeges változásra való törekvést az új szabályzat nem tükröz.

Átszervezték ugyanekkor a Főfelügyelőséget is. Mint azt a Magyar Könyvszemle összegezi:

„új szabályzata. . . a népkönyvtárak s egyéb népművelő intézmények ügyeit is a felelősség hatáskörébe utalja s az irodai teendők ellátásáról egy előadói, egy titkári s egy tollnoki állás rendszeresítésével gondoskodik. . . ”³⁶

Valójában azonban ez azt jelentette, hogy a Főfelügyelőség csupán a szakmai felügyeletét terjesztette ki a népkönyvtárügyre. Gulyás Pál fogja majd fáradhatatlanul végezni ezt a munkát, egészen a Főfelügyelőség megszűnéséig. De a könyvtárak szervezése, telepítése és segítése továbbra is a Tanács hatáskörében maradt. Ekkor kap szakmegbízotti címet Gulyás Pál, Cserni Béla és Divald Kornél, aki korábban mint a minisztérium kiküldöttje vette számba az ország építészeti és egyéb tárgyi emlékanyagát. De ekkor már nem találjuk ott a hőskorszak számos jelentős egyéniségét. A Tanács tagjai közül Porzsolt Kálmánnak — bizonyos anyagi vonatkozású „hűtlen kezelés” vádjá miatt — 1901-ben le kellett mondania; György Aladár, a közműveltség emelésének fáradhatatlan harcosa 1906-ban meghalt; Schönherr Gyulát, a Főfelügyelőség első titkárát elhatalmasodó idegbaja 1906-ban ugyancsak állása elhagyására kényszerítette. Utóda Mihalik József. Nagyon rövid ideig, mintegy másfél esztendeig működött csak Hampel József mint régészeti szakfelügyelő, 1900 nyarán Wosinszky Mórt bízták meg e feladattal, aki azonban ugyancsak 1906-ban meghalt. Utóda Pósta Béla, a kolozsvári egyetem tanára és az Erdélyi Múzeum Egylet munkatársa. A megnövekedett feladatoknak megfelelően új neveket is találunk, így Ferenczy Zoltánét, aki Fejérpataky mellett a könyvtárak, Krenner Józsefét, aki az ásványtárak és Semayer Vilibaldét, aki a néprajzi táruk felügyelője.

De a Főfelügyelőség és a Tanács egymáshoz való viszonyát, feladatait nagyban befolyásolta a mindenkori kultuszminiszter személye is. A testület megalakításakor Wlassics Gyula személye volt a meghatározó, aki a későbbiekben is — mint a Szövetség elnöke — megpróbálta a befolyását érvényesíteni. 1907-ben azonban székét

³⁶ A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége és Tanácsa alapszabályai 85–86.

már Apponyi Albert foglalta el. Fraknói pedig a Főfelügyelőség alapításának tízéves jubileumára írt visszatekintésében már az új miniszter elvárásaihoz is próbálja igazítani a jövő feladatait:

„... a nemzet szellemi színvonalának emelése érdekében új munkateret nyit meg a Főfelügyelőség előtt is gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki a vidéken »kulturális gócpontok« fejlesztését tűzvéni ki célul, 1907. május 13-án kelt leiratában közlé ama szándékát, hogy az ország jelentékenyebb városaiban a többirányú közművelődési munkának székhelyül szolgáló »közművelődési házak« létesítésére fog hatni, amelyekben ismeretterjesztő felolvasások és zenei előadások fognak tartatni, olvasótermekkel ellátott ismeretterjesztő könyvtárak, szépművészeti és egyéb muzeális gyűjtemények, műtermek és az illető vidék háziiparának elárúsítására hivatott boltok találhatnak helyet.”³⁷

Íme a „szabadtanítás” ekkor vonul be hivatalosan is a Tanács és a Főfelügyelőség programjába. A pécsi szabadtanítási konferencia nem múlt el hatástalanul és a tárca siet hatósugarát kiterjeszteni, és azt egyszersmind ellenőrzése alá is vonni. Ha másként nem lehet, segíelyezés révén. Erre csak egy példa: a Szabad Lyceum és az Erzsébet Népakadémia számára mind a felügyelőség, mind a Tanács utal ki segíelyeket, legfeljebb eltérő jogcímeiken.³⁸

Az 1909-ben Szombathelyen tartott újabb szabadtanítási konferencián, 1911-ben Nagyváradon elnöki megnyitó beszédében Wlassics a Szövetség tagjai előtt a szabadtanítás és az új könyvtárpolitika összefüggéseit fejtette ki. A követendő ideál, mint Wlassics mondja:

„Amerika példája vonz itt is. Ott a szabadtanítás és könyvtár szerves együttműködése az egész vonalon ki van építve. Alig van Carnegie-könyvtár, melyben ne volna előadó terem is.”³⁹

Számaveszi, hogyan alakítja az angol, de még a bécsi közkönyvtárügyet is ez a szellemiség. Wlassics „csodálatra méltónak” tartja azt is, ahogyan a „public library” bevonul az amerikai általános iskolákba. „A tanító és könyvtáros együttműködése sikerének fényes példája az iskola és a »free public library« között bölcsen szervezett amerikai rendszer.” Világosan felismeri, hogy a nemzetnevelés nagy feladatában „az olvasó-nevelés nagy lélektani feladata kezd előttünk óriási arányokban kibontakozni.” Kifejti, hogy:

„A régebben kialakult könyvtári igazgatási szervezet a nagy nemzetnevelő problémával szemben elavult. ... Ne tekintse a közfelfogás a könyvtárosi foglalkozást legtöbbször pusztán díjtalan vagy igen csekély díjra érdemes mellékfoglalkozásnak, hisz ha a könyvtáros individuálizáló, olvasónevelő munkát akar is a könyvtárban végezni, ez a föladat egész embert, nagy tudást és elsőrangú pedagógiai érzéket követel ... Hangosan kell már kiáltanunk, hogy a mai szervezeti keretben, a mai könyvtári közigazgatási rendszerben a könyvtáros igazi rendeltetésének magaslatára alig emelkedhetik és a tanácsnyújtás, olvasásra nevelés nehéz föladatát alig képes teljesíteni. ... Elérkezett az idő, hogy a köztudat kezdjen megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a szabadtanításhoz fűzött nagy nemzetnevelő érdekek a könyvtári kapcsolat és a könyvtári közigazgatás szervezetének alapos reformja nélkül kockán állanak.”⁴⁰

Wlassics 1912 elején a Múzeumi és Könyvtári Értesítő hasábjain is megjelentette nézeteit, *A mi emlékiratunk* címmel.⁴¹ Nem sokkal később ugyanitt közreadták *Az*

³⁷ MKsz 1907. 285.

³⁸ Múzeumi és Könyvtári Értesítő (továbbiakban: Múz. Kvt. Ért.) 1907. 137.

³⁹ Lásd a Múz. Kvt. Értesítőben megjelent jelentéseket!

⁴⁰ *Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei*. ... (I. az 1. sz. jegyzetet) 85–97.

⁴¹ *Uo.* 94–95.

Országos Tanács és Országos Főfelügyelőség emlékirata a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében címen a kultuszminiszternek, Zichy Jánosnak előterjesztett beadványukat.⁴²

Az emlékirat felhívja a figyelmet az új egyetemalapítások nyomán fellépő új könyvtári szükségletekre, szervezésekre. De mindenekelőtt a szabadtanítás és a könyvtár közötti kapcsolatok adta problémák állnak a középpontban. Így „... a fővárosi és a vidéki könyvtárak könyvanyagának elégtelensége, elhelyezésük s részben felszerelésük tökéletlenségé”-re mutattak rá. Wlassics tételeinek ismertetésével tartják indokoltnak, hogy egy új, csak a vidéki könyvtárak ügyeivel foglalkozó felügyelői állás létesítessék, akinek kiemelkedő feladata lenne a szakképzés nagyobb méretű előmozdítása, megszervezése. Az új közművelődési házak, paloták – ma így mondanánk – „központi” könyvtárai számára új feladatként javasolják, hogy ezek a körzetükben nép-, ill. kisebb közművelődési könyvtárak koordinációs központjai legyenek és biztosítsák ezek könyvanyagának cseréjét.

„Az ország területén mind nagyobb számmal létesített állandó népkönyvtáraknak ugyanis egy szinte közös fogyatkozásuk van s ez az, hogy állandó gyarapításuk a mai anyagi eszközökkel nem lévén keresztülvihető, az eleinte élénk érdeklődés új táplálék híjján évről-évre csökken s nem egyszer teljesen megszűnik.”⁴³

Felkéri továbbá a minisztert, hogy a vidéki iskolaépítéseknel

„egy olvasóterem építését és berendezését is méltóztassék elrendelni, amelyben a népkönyvtár és a kötelező ifjúsági könyvtár a közhasználatnak adatnék át... E könyvtárterem egyúttal egyéb nagyfontosságú közművelődési célokat is szolgálhatna: itt volnának megtarthatók a felnőttek oktatására szolgáló kurzusok s a legtöbb helyt már szépen virágzó ifjúsági egyesületek összejövetelei.”⁴⁴

Végül olyan népszerűsítő, ismeretterjesztő művek íratását sürgetik, amelyek a népkönyvtári címjegyzékekbe felveendőek volnának, „melyek az elemi műveltségű, legszélesebb néprétegek tájékoztatására alkalmasak volnának.”

Az emlékirat a könyvtárügy – pontosabban a közművelődési könyvtárügy – fejlesztésének érdekében fogalmazódott meg, de szinte egyetlen szó sem esik arról a szerepről, amelyet a közműveltség terjesztésében a múzeumok betölthetnének. És ez egyúttal jelzi azt az új irányt is, amely szerint fokozatosan a Tanács kerül előtérbe és a Főfelügyelőség komplexebb szerepe háttérbe szorulni látszik. A Tanács ugyanekkor épp „az ingó műemlékek védelme tárgyában” készít elő egy törvényjavaslatot, amint azt 1911. december 15-i ülésük jegyzőkönyvéből tudjuk. A Főfelügyelőség pedig ugyanezen jegyzőkönyvek tanúsága szerint, mintha csak ügyes-bajos dolgokkal, pepecseléssel aprózná erejét. Jellemző, hogy hamarosan a publikált éves jelentések élén megcserélődik a két testület egymás mellett korábban használt formulája és a Tanács kerül előre, így: Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Országos Főfelügyelősége.

Nem tudjuk bizonyosan a változások mögött valós társadalmi mozgások húzódnak-e meg, tehát a különféle múzeumi, és egyéb régészeti, történelmi társulatok

⁴² Múz. Kvt. Ért. 1912. 2–4.

⁴³ Múz. Kvt. Ért. 1912. 66–70.

⁴⁴ MIHALIK József: *Reformok I.* = Múz. Kvt. Ért. 1915. 151–165.

lendülete megtört-e, társadalmi bázisuk szűkült-e, míg a számszerűségében igen impozáns könyvtáralapítások a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára látványosabb győzelmeket jelentettek.

Azt sem tudjuk bizonyosan, mennyi szerepe volt ezekben a változásokban Mihalik Józsefnek, aki 1907-ben vette át a Főfelügyelőségnél Schönherr titkári posztját és ettől kezdve mind erőteljesebb befolyásra tett szert. Ő lett az 1907-ben induló Múzeumi és Könyvtári Értesítő szerkesztője, majd előadó és országos felügyelő lesz. „Múzeumi ember” volt, művészettörténész, a Kassai Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, irodalmi munkássága pedig kiterjedt a táblaképfestéstől az iparművészeten át a faépítészetig. Számos kisebb cikket publikált a műemlékvédelem kérdéskörében is. Fő kutatási területe a hazai ötvösség feldolgozása. Mégis az 1912 után jelentkező tendencia megerősödésében hűen követhette előjáróinak megnyilatkozásait, így mindenekelőtt Wlassicsét, vagy a mindenkori kultuszminiszterét. Wlassics pedig – mint elnöki vagy egyéb megnyilatkozásaiból látnivaló – a múzeumüggyel kevésbé foglalkozott.